

Modern Mimaride Koruma Sorunu: İzmir Karşıyaka'da Kemalpaşa Cami Örneği

Elif GÜRSOY*

Öz

Anadolu Selçukluları döneminde, Beylikler döneminde, Osmanlı döneminde üretilmiş cami mimarisi ile ön plana çıkmakta olan ülkemizde Cumhuriyet döneminde de önemli eserler verilmiştir. Özellikle sonraki dönemlerde oluşturulan eserler, öncesi döneme ait eserlerin önüne geçmiş, hep bir yenilenme ya da farklılaşma gözlenmiştir. Modern dönemde inşa edilmiş camiler de her ne kadar Klasik Dönem Osmanlı mimarisinden esintiler hatta birebir benzerlikler içerse de farklı tasarımlarla adından bahsettirecek ölçüye kavuşmuştur. Oldukça kısıtlı sayıda karşımıza çıkan örnekler hem modern malzemenin başarıyla kullanılışı, hem de özgün tasarımlarıyla önem göstermiştir.

Çalışmanın konusunu teşkil eden İzmir Karşıyaka'da Kemalpaşa Cami, farklı tasarımıyla karşımıza çıkmaktayken, sonrasında geçirdiği müdahalelerle tamamen değişmiştir. Herhangi bir denetimin bulunmaması nedeniyle, maddi imkânlar elverdiği ölçüde kolaylıkla yapılabilen bu müdahaleler, günümüz mimarisinin başarılı bir dini mimari örneği durumundaki eseri yok etmiştir. Yapının üç döneme ait görünümü çerçevesinde hazırlanmış çalışma, Cumhuriyet döneminin ilk camilerinden biri ve ilk özgün tasarımlı örneğini belgeleme ve bilim dünyasına aktarma amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Mimari, Modern Cami Mimarisi, Koruma Kavramı, 20. Yüzyıl Mirası, Modern Mirasın Korunması

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Conservation Issue in Modern Architecture: Sample of Kemalpaşa Mosque in Karşıyaka, İzmir

Abstract

Mosque architecture is important in our country at Anatolian Seljuk period, Principalities period, Ottoman period and also given important works Republican period. Works created in the next period and become more important than the works of the period before, and renewal or differentiation was observed in the works. Mosques which built in the modern era has gained a measure that talked about whether with Classical Ottoman-inspired architecture even if exactly many similarities. There appears to be very limited number of samples, but modern materials used successfully and it is important with the original design.

İzmir Karşıyaka'da Kemalpaşa Mosque which forms the subject of study had different designs, has changed completely spent after the intervention. These interventions can be easily done with financial means, because of the absence of any control. The successful example which is dated in modern architecture was destroyed. The study is prepared in accordance with photographs of three different dates and the work which is one of the first mosque in the Republican era. The study was designed to transfer the documentation and the scientific world.

Keywords: Modern Architecture, Modern Mosque Architecture, Conservation Conception, Cultural Heritage in 20. Century, Conservation of Modern Cultural Heritage

Giriş

Geç 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda üretilmiş, bazı ortak karakteristikler gösteren modern mimarlık yapıları, gelenekselden uzak yaklaşımlarla üretilmiş ve üreilmeye devam eden ürünleri kapsamaktadır (Kayın, 2007b: 25). Farklılaşan mimari yaklaşımlar, kamu ve endüstri alanları için üretilen farklı işlevli yeni yapı türleri, kamusal alanların oluşumu ve kent düzenlemeleri, yeni malzeme ve yapım tekniklerinin kullanımı Cumhuriyet ideolojisi ile gelişen dönemde ön plana çıkmaktadır (Polat vd., 2008: 183).

20. yüzyılda modernin göstergesi haline gelen betonarme, (Özkaban, 2007: 37) bu dönem mimarlık ürünlerine hayat vermiş ancak daha çok "beton yığınları" olarak eleştiri almıştır (Ergüt, 2009: 91). Bu nedenle de kültürel miras kapsamında irdelenmemiş ve dolayısıyla da yeteri ölçüde belgelenmemiştir (Kayın, 2007a: 16). Estetik olmayan, soğuk, insancılıktan uzak, entelektüel yapılar olarak tanımlanan, Avrupa'da bile toplumun büyük

bir kesimi tarafından reddedilmiş (Polat vd., 2008: 179-180) modern hareketin mimari ürünlerinin belgelenmesi ve korunmasının önündeki en önemli engel, bu mirasın korunmaya değer olduğunun kabul edilmemesi düşüncesi olmuştur (Ergut, 2013). Bu sebeple, koruma alanı, kendisini modern mimarlığı korumakla yükümlü saymamış ve üretilen verilerle ilgilenmeyerek zaman içerisinde yok oluşun da önüne geçilememiştir (Kayın, 2007b: 26).

Fonksiyonel ve fiziksel açıdan zamana bağlı olarak eskime ve yıkılma tehdidi, modern mimarlık ürünlerinin kültürel miras kapsamına alınması fikrini gündeme getirmiştir (Özkaban, 2007: 40). 1970 sonrasında, özellikle yıkımların etkisi ile modern mimarlığın kültür varlığı olarak tanımı ve kabulü konusu, St. Louis Missouri’de 5 Temmuz 1972’de saat 15:32’de Pruitt-Iggoe konut kompleksinin dinamitle yıkılması ile ortaya atılmıştır (Polat vd., 2008: 178-179). Türkiye’de de çoğunlukla kamu yapılarından ibaret Cumhuriyet dönemi mimarlık ürünlerinin tescili ancak 1970’lerde başlamıştır (Polat, 2007: 53).

Türkiye’de Modern Mirasın Korunması

Ülkemizde modern mimarlık mirasına yönelik koruma ölçütleri ve eserlerin değerleri göz önüne alındığında, eskilik, estetik, tarihi belge değeri dışında yeni değer tanımlamasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Polat vd., 2008: 185). Belli bir yaşın üzerinde olan, birkaç nesli aşmış eserler olarak kabul gören kültür varlığı tanımı nedeniyle, modern mimarlık ürünleri, bu kapsama girmemektedir (Güzer, 2013). Geçerli yasal tanımlarda, 1900 sonrası inşa edilmiş olan yapıların korunmasında ölçütlerin ne olduğu konusu da açık değildir (Ergut, 2013). Bu konuda en önemli sınırlama, eskilik ve tarihe ait olma kavramları ile ilişkili olan koruma tanımıdır ki, zaman tarifi 19. yüzyıla sınırlı tutulmuştur (Kayın, 2011: 21).

Türkiye’de koruma alanının yasal temelini ilk olarak 1973 tarihli ve 1710 sayılı Yasa oluşturmuştur. Yasada “anıt” kavramı, “tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer binalar ile diğer yapılar ve bunların müstemilatı ile tamamlayıcı kısımları” olarak tanımlanmıştır. 1983 tarihli 2863 sayılı Yasa “anıt” kavramı yerine, bu kavramı da kapsayan “kültür varlığı” tanımına yer vermiştir. 5226 sayılı Yasa ile değişen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasasının 3. maddesinde “anıt” kavramının yerini alan “kültür varlığı” kavramı, zaman, nitelik ve mekân olarak üç farklı boyutta ele alınmıştır (Polat, 2007: 49). Yasanın 3. maddesinde kültür varlıkları, “Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan; yer üstünde, yer altında veya su

altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır” şeklinde daha geniş bir tanımlamaya kavuşmuştur. 2863 sayılı Yasanın 3. maddesinde “tarih öncesi ve tarihi devirler” olarak belirlenen zamana dayalı tanımlama, tüm devirleri kapsamakta olup herhangi bir zamansal kısıtlama getirmemekte olmasına karşın ve 1920’li yıllar bir başlangıç noktası olarak kabul görmüştür (Madran, 2009: 97). Ancak, aynı yasanın 6. maddesindeki kültür ve tabiat varlıklarının dâhil edildiği sınırdır. Maddede “Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları şunlardır: a) Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19 uncu yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,” denmektedir (Polat vd., 2008: 182).

Türkiye’de koruma konusunun gündeme geldiği yıllar ancak 2000’li yıllardır. İlk olarak “XIII. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi”nde “20. Yüzyıl Mimari Mirası” teması işlenmiştir. Daha sonrasında 2001 yılında Bursa’da Mimarlar Odası tarafından “XIII. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi” düzenlenmiştir. 2002 yılında ise ICOMOS (International Council on Monuments and Sites/Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), İstanbul’da “Conservation of the 20th Century Architectural and Industrial Heritage” başlıklı toplantısını gerçekleştirmiştir. Aynı yıl değişik üniversitelerden mimarlık tarihçisi ve koruma uzmanlarının katılımıyla DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu kurulmuştur (Ergut, 2009: 91). Ayrıca bunlarla birlikte UNESCO, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar, 1990’lardan itibaren modern mirasın belgelenmesi ve korunması ile ilgili çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda 1991 tarihli Avrupa Konseyi kararının dördüncü ölçütünde, inşa edilen her ürünün; seri üretim ürünleri, kamusal alanlar, büyük yerleşimler ve yeni kentlerin de modern mimarlık kapsamında değerlendirilmesi önerilerek modern mirasın kapsamına yeni bir öneri sunulmuştur (Polat vd., 2008: 181-182). 1988 yılında kurulan ve 66 ülkede çalışma grupları olan örgütün Türkiye birimi olan DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu ise 2002 yılında kurulmuş olup, envanter oluşturmak amacıyla 2004 yılından beri poster sunuşlar düzenlemiştir (Polat vd., 2008: 182).

Kemalpaşa Cami ve Dönem Eklemeleri

20. yüzyıl mirasını belgelemeye ve korumaya yönelik yapılan çalışmaların önemi büyüktür, ancak bu çalışmaların devamı daha büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın konusu olan örnek eser, 20. yüzyıl kültürel mirası kapsamında özgün mimari tasarımı ile dikkati çeken bir ibadet yapısı, İzmir Karşıyaka’da Donanmacı Mahallesi 1723 Sokakta bulunan Kemalpaşa Cami’dir.

İnşası 1956’da başlayan yapı 1962 yılında tamamlanarak ibadete açılmıştır. Mimar Affan Karaca tarafından tasarlanmış yapıda, cami

mimarisinde en önemli mimari öge durumundaki kubbenin plana hâkim oluşu özellikle önemlidir. Kubbe, örtü olmasının dışında bir gövde formu halinde ele alınmasıyla kubbesel gövdeli plan kullanılmıştır (Fotoğraf 1). Dükkânların oluşturduğu alt katın üzerinde yer alan platformun üzerinde bulunan cami, iki minarelidir. Tek şerefeli ve konik külahlı minareler son cemaat yerinin batı ve doğu cephesinde yer almaktadır. Gövdeyi oluşturan kubbe eteğinde kemerler kullanılmış olup hem harime giriş çıkış hem de ışıklandırma sağlanmıştır. Kadınlar mahfili harimin kuzeyinde yer almakta ve dairesel formlu plana uydurulmuştur. Harimi oluşturan kemer gözlerinden biri mihrap olarak değerlendirilmek üzere kapatılmıştır. Mihrap, seramik malzemeli, yazı ve bitkisel süslemelidir. Yapıda minber, taş malzemeli basamak, metal malzemeli korkuluk, köşk ve külâh bölümünden oluşmaktadır.

“Eğrisel üst örtülü” (Eyüpgiller, 2006: 24-25) ya da “çift eğrilikli kabuklu” (Akar, 2004: 96) olarak tanımlanmış, plana farklı bir yorum getirmeyi amaçlayan ve merkezi plan geleneğini bir adım daha ileri götürerek, harimi tek bir kubbe formu altında değerlendiren kubbesel gövdeli plan modern cami mimarisi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Benzer plan şemasına ait örnekler sayıca oldukça sınırlıdır. Vedat Dalokay ve Nejat Tekelioğlu’nun tasarlamış olduğu Ankara Kocatepe Cami öneri projesi, benzer örneklerden biridir ancak uygulanmamıştır. Vedat İşbilir ve Sevinç Şahin tarafından tasarlanan 1976-80 yılları arasında yapılmış Samsun Merkez Cami, Danyal Tefik Çiper tarafından tasarlanan 2002 yılında inşa edilmiş Erzincan Terzibaba Cami, Hüsrev Tayla ve Zeynep Fadilloğlu tarafından tasarlanan 2009 yılında tamamlanmış İstanbul Karacaahmet Şakirin Cami, Adnan Kazmaoğlu tarafından tasarlanan 2007-2010 yılları arasında inşa edilen İstanbul Yeşilvadi Cami (Evren, 2010: 30-82), Mehmet Özciğge ve Halis Temiz tarafından tasarlanan 1969 tarihli Sivas Deveci Cami, Hüsrev Tayla tarafından tasarlanan 1982 tarihli Tarsus Başer Fabrika Cami (Işıkıldız, 2000: 107-108) ile Ahmet Vefik Alp tarafından tasarlanan henüz proje aşamasındaki İstanbul Taksim Cumhuriyet Cami projesi (Çelik, 2013: 17) sınırlı sayıdaki örnekleri teşkil etmektedir.

2010 yılında yapıda yapılan incelemede gövde üzerinde yer alan büyük kemerlerin camekânlarla kapatıldığının tespit edildiği yapı, dairesel gövde yapısı ile kullanıcı tarafından beğenilmemesi nedeniyle, camekânlar kaldırılmış, dairesel form dışta dörtgen ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 2). Kubbesel gövdenin dışta dörtgen forma dönüştürülmesi sonucu uydurulmuş örtü de yeniden kurşun kaplanmış ve deformasyona uğramıştır (Fotoğraf 3). Camide kubbesel gövdenin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin batı ve

doğu cephesinde yer alan minareler de bu değişiklik ile birlikte yapı kütleleri içerisinde dâhil olmuştur (Fotoğraf 5).

Yapıda, 2010 yılında yerinde yapılan inceleme ile tespit edilen uygulamalara ek olarak, 2015 yılı Ocak ayı içerisinde yeni eklemelerin gerçekleştirildiği görülmüştür. Cephe ve son cemaat yeri, alüminyum ve cam cephe kaplaması ile yenilenmiş, son cemaat yeri ek birimlerle genişletilmiştir. Kuzey, doğu ve batı cephenin merkezinde sivri kemer kullanılmıştır. Dış cephe üzerindeki tüm bu eklemelerle kubbesel gövdeli plandan eser kalmamıştır (Fotoğraf 4-6).

Değerlendirme ve Öneriler

Cumhuriyet dönemi, modern toplumun yeni yapı tiplerine ihtiyacı ve de Cumhuriyet ideolojisi nedeniyle en önemli kamu yapısı durumundaki cami mimarisinin önemini kaybettiği bir dönemdir. Çok partili hayata geçiş ile birlikte din politikalarında da değişiklikler gündeme gelmiş ve yeni kurulan tüm partilerin hepsinin hareket noktası İslami vurguyu arttırmak olmuştur (Hatipoğlu, 2009: 49-67). Cami inşası faaliyetleri açısından bu döneme bakıldığında 1956-1957 yılında Ankara Kocatepe Camii'nin Adnan Menderes'in yapılmasını istemesine kadar durgunluk sürmüştür (Köksal, 2002: 193-194). Ancak cami mimarisi konusunda bu dönemden itibaren modern arayışları söz konusu olmuştur (Uzun, 2010: 61).

1950'li yıllardan sonra değişen politik ortam ile yeniden ön plana çıkan, kimi zaman eleştirilerle anılan, modern malzemenin kullanıldığı cami tasarımlarına örnekler oldukça sınırlı sayıda olmasına rağmen çalışmanın konusu olan örnek, İzmir Karşıyaka Kemalpaşa Camii, 1956-62 yıllarına ait olması ile değişen politik ortamın sonucunda ortaya çıkmış özgün tasarımların bir başlangıcı niteliğindedir. Vedat Dalokay tarafından tasarlanan Ankara Kocatepe Camii projesinin uygulamaya geçmediği göz önüne alındığında ilk örnek durumundaki eserin, başkent dışında uygulanmış olması da önemlidir.

Yapılan tespitlere göre iki kez müdahaleye maruz kalmış yapı, tümüyle değişikliğe uğramıştır. Kubbesel gövdeli planı, yalnızca o yıllara ait fotoğraflardan görülebilmektedir. Özgün karakterini yitirmiş olmasının yanında, aynı dönemde inşa edilen diğer modern örnekler gibi halen müdahalelere açıktır. 20. yüzyıl mirası içerisinde değerlendirilebilecek bu tip eserlerin korunamamış olsa da, yayınlar aracılığı ile belgelenecek kayıt altına alınmasının önemi böylece ortaya çıkmaktadır. Yasal olarak da başboş durumdaki 20. yüzyıl eserlerinin yeni yasal düzenlemelerle ve kullanıcıları bilinçlendirme yoluyla korunması ve ileriki nesillere aktarımı, zor olmakla birlikte mimarlık tarihi açısından zaruridir.

Fotoğraf 1: Karşıyaka Kemalpaşa Cami Genel Görünüü (Eyüpgiller, 2004: 24)

Fotoğraf 2: Karşıyaka Kemalpaşa Cami Harim (2010)

Fotoğraf 3: Karşıyaka Kemalpaşa Cami Doğu Cephesi (2010)

Fotoğraf 4: Karşıyaka Kemalpaşa Cami Doğu Cephesi (2015)

Fotoğraf 5: Karşıyaka Kemalpaşa Cami Batı Cephesi (2010)

Fotoğraf 6: Karşıyaka Kemalpaşa Cami Batı Cephesi (2015)

Kaynakça

- Akar, Zerrin (2004): Cumhuriyet Dönemi Camilerinin Mekân Analizi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trabzon.
- Biol, Gaye (2010): "Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Mirasını Koruma Güçlükleri: Balıkesir'deki Örnek Yapılar Üzerine Bir İnceleme". *Taşınmaz Kültür Varlıklarını Tespit ve Belgeleme Yöntemleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ss.143-151.

- Çelik, Esra Şahin (2013): Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.
- Evren, Ercan (2010), *Modernlik ve Türkiye’de Modern Camiler*, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya.
- Ergut, Elvan Altan (2013): “Yirminci Yüzyıl Modern Mimarlık Mirası Korunmalıdır! DOCOMOMO Türkiye: 10. Yılın Ardından”, *Mimarlık*, S. 371.
- Eyüpgiller, Kemal Kutgün (2006): “Türkiye’de 20. Yüzyıl Cami Mimarisi”, *Mimarlık*, S. 331, ss.20-27.
- Güzer, C. Abdi (2013): “Mimarlıkta Modern Mirasın Korunması: TEDÜ / Türk Eğitim Derneği Üniversitesi”, *Mimarlık*, S. 371.
- Hatipoğlu, Ahmet Şefik (2009): *Tek Parti Dönemi Din Politikaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Işıkyıldız, Tolga (2000): *Contemporary Mosque Architecture in Turkey*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.
- Kayın, Emel (2007a): “Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Mirasının Belgelenmesi, Korunması ve Değerlendirilmesi Projesi İçin Çağrı”, *Mimarlık*, S. 334, ss.16-17.
- Kayın, Emel (2007b): “Modern Bir Kurgu Olarak Koruma Paradigmasının Dönüşümü ve Modern Mimarlık Mirası”, *Mimarlık*, S. 338, ss.25-29.
- Kayın, Emel (2011): “Modern Mimarlık Mirasının Korunması Sorunsalında Türkiye Gündemi ve Devirselleşmiş Tarihsellik Kavramı”, *Güney Mimarlık*, S. 3, ss.21-24.
- Köksal, Aykut (2002): “Cumhuriyet, Cami Mimarlığımızı İhmal Ederek Marazileştirdi”, *Kubbeyi Yere Koymamak, Konuşmalar*, ss. 193-201.
- Kuban, Doğan (1984): “Çağdaş Koruma, Tasarım ve Planlama İlişkilerinde Kuramsal Bir Yaklaşım”, *Mimarlık*, S. 84/3-4, ss.3-5.
- Madran, Emre (2009): “Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Yapıtlarının Korunmasının Yasal Dayanakları”, *Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasının Korunması*, ss.97-100.
- Özbakan, Feyzal (2007): “Korumada Güncel Bir Teknolojik Sorun: Betonarmenin Mirası”, *Mimarlık*, S. 338, ss.36-40.
- Polat, Ebru Omay (2008): “Modern Mimarlık Mirasını Onaylamak: Yasal Süreç ve Tescil Kararlarına Bakış”, *Mimarlık*, S. 340, ss.49-53.
- Polat, Elvan Ebru Omay-Can, Cengiz (2008): “Modern Mimarlık Mirası Kavramı: Tanım ve Kapsam”, *Megaron*, S. 3/2 (2008), ss.177-186.
- Uzun, Çağrı (2010): *Günümüz Cami Mimarisinin İşlev-Biçim ve Teknoloji İlişkisi Açısından İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir.